

Roman morals from the War of Actium to his own day, Tacitus, while coolly dismissing the Augustan programme of reform, traces the process of change and adds a testimony in conclusion: not all things were better in the old time" (p. 139).

Ceea ce urmează după aceste rînduri, pe aceeași pagină, se aplică deopotrivă lui Tacit și exegetului său oxonian: „That is a quiet and masterly understatement”.

D. M. Pippidi

G. W. BOWERSOCK, *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford, Clarendon Press: Oxford University Press, 1969. X—140 p. in 16°.

Noua carte a lui G. W. Bowersock (despre *Augustus and the Greek World*, vezi darea de seamă a Alexandrei Ștefan în Studii clasice X, p. 340—342) ilustrează, pe un plan special, o preocupare întrucîtva implicită în lucrarea precedentă a autorului: renașterea culturii grecești în cadrul Imperiului roman timpuriu. E vorba, mai precis, de înflorirea retoricii în secolul al II-lea e.n. — ceea ce manualele numesc „a doua sofistică” —, un capitol din istoria culturii antice despre care s-a scris destul de mult, dar care a fost studiat mai ales dintr-un punct de vedere tehnic-literar. Cercetări cu privire la originea socială a sofistilor mai renumiți, la locul lor în societatea contemporană și la legăturile unora din ei cu împărații sau cu autoritățile imperiale sînt rare. Exemplul lui A. Boulanger, care încă din 1923 închina lui Aelius Aristide o teză importantă, sau al lui P. Graindor, biograf pasionat al lui Herodes Atticus și al familiei lui, n-au găsit imitatori, ceea ce face că — și din acest punct de vedere — lucrarea de care mă ocup are a fi socotită binevenită.

Cum sîntem lăsați să înțelegem, cele nouă capitole ale cărții au fost concepute ca tot altfel conferințe, rostite ocazional la unele universități din Anglia, Canada și Statele Unite. N-avem deci a face cu o expunere exhaustivă și continuă, înfățișînd fără omisiuni ansamblul problemelor ridicate de subiect, ci cu examenul avizat al unora din multele aspecte pe care le înfățișează studiul celei de-a doua sofistici. De altă parte, n-a fost în intenția autorului să se ocupe de toate personalitățile într-un fel sau altul legate de acest curent literar, ci numai de retorii catalogați în scrierea lui Philostrat, *Viețile sofistilor*.

Ultima împrejurare explică întrucîtva planul lucrării, care se deschide cu o privire asupra personalității lui Philostrat, în cadrul epocii lui, și continuă cu alte opt capitole intitulate: *Cetățile sofistilor*, *Privilegii speciale*, *Sofisti și împărați*, *Prestigiul lui Galenus*, *Prieteni romani ai sofistilor*, *Certuri profesionale*, *Cercul Iuliei Domna*, *Alte personalități literare*.

Fără să intre în amănuntele spinoaselor probleme ridicate de activitatea și cronologia celor trei Philostrati a căror amintire stăruie în texte, B. se raliază părerii după care cel mai vîrstnic din ei ar fi nu numai autorul *Vieților sofistilor*, dar și al biografiilor speciale consacrate lui Apollonios din Tyane. Originar din Lemnos, activitatea lui s-ar fi desfășurat în cea mai mare parte sub Septimius Severus, chiar dacă a continuat să trăiască pînă-n zilele lui Filip Arabul. Apartenența lui la ceea ce s-a numit „cercul” Iuliei Domna nu ridică obiecții, chiar dacă alte aspecte ale acestui cînaclu literar și filozofic trezesc îndreptățitele rezerve ale autorului. În privința destinatarului lucrării, dedicată, cum se știe, unui Gordian — ὁ λαμπρότατος ὕπατος —, B. înclină să creadă că e vorba de Gordian I, guvernator al Achaiei în vremea cînd Philostrat își scria *Viețile*, cu multă probabilitate la Atena.

Cum se observă cu dreptate la p. 10, „the Second Sophistic is distinguishable and new not because it introduced a new type of person into literature and history, but rather because in the second century a type, long in existence, became so widely diffused and enjoyed

such unprecedented authority". Justețea acestei afirmații e învederată de rapida trecere în revistă a orașelor pe drept considerate drept centre culturale prin excelență: Atena, Smyrna și Efesus. În fiecare din ele sofistii desfășoară o activitate ale cărei ecouri depășesc limitele teritoriului respectiv, ajungând pînă la Roma; în fiecare, un localnic ilustru se ridică prin talentul său la o glorie care se răsfrînge asupra patriei mîndre de un asemenea fiu: Herodes Atticus la Atena, Damian la Efes, Rufinus la Smyrna.

Capitolul al II-lea se ocupă, cum era firesc, de viața acestor corifei (și a altora, mai puțin cunoscuți), căutînd să fixeze, în cazul fiecăruia, locul de baștină, etapele carierei și legăturile cu orașele unde și-au petrecut viața. Informațiile sînt cele oferite de Philostrat, de propriile lor scrieri și, de la o vreme, într-o măsură tot mai mare, de inscripțiile pe care autorul le folosește cu discernămint (în legătură cu C. Iulius Quadratus Bassus, din Pergam, consul suffect și titular al unei întregi serii de comandamente militare în prima treime a secolului al II-lea — cu multă probabilitate coborîtor al unui Iulius Quadratus trăitor în zilele lui August și înrudit cu retorul Iulius Bassus, pomenit de autorul *Suasoriilor* —, la bibliografia citată de B. e de adăugat acum importantul studiu al lui Christian Habicht din *Allertümer von Pergamon*, VIII 3, p. 43—53). În ciuda nedumeririlor care stăruie cu privire la anumite înrudiri sau la anumite etape ale carierei publice ale unuia sau altuia, e tot mai evident că oameni ca Polemon din Smyrna, Aristocles din Pergam, Marcus din Bizanț — ca să nu mai vorbim de Favorinus din Arles sau de Zeuxidamos din Hierapolis — au jucat un rol important în societatea timpului lor, contribuind la renașterea unei susținute vieți intelectuale în Orientul grec și slujind ca mijlocitori influenți între supușii răsăriteni ai Romei și autoritățile imperiale.

Sub acest raport, e deosebit de interesant capitolul al III-lea al lucrării, în care se vorbește de privilegiile uneori exorbitante cerute și obținute de unii retori celebri de la împărății cu care întrețineau legături personale. Problema e examinată și în capitolul al IV-lea, anume închinat solitudinii arătate de principi unor reprezentanți de seamă ai intelectualității elenice din timpul lor: de la Antonius Musa și Areios din Alexandria, protejați de Augustus, pînă la cei trei fii ai lui Damian din Efes, ajunși toți — prin mila împărătească — dregători și consuli sub dinastia Severilor.

În aceeași ordine de preocupări se încadrează capitolele V—VI, consacrate, respectiv, strălucitei cariere a lui Galenus (originar din Pergam, dar stabilit la Roma ca medic al lui Marcus Aurelius și al principalelor familii din capitală) și legăturilor de prietenie întreținute de diverși retori renumiți fie cu magistrați sau promagistrați îndeplinind misiuni în provinciile răsăritene, fie cu alți membri influenți ai aristocrației romane contemporane.

Aceiași oameni, de altă parte, participînd în chip intens la luptele politice ale vremii lor și obsedați de o ascensiune pe scara socială căreia de la o vreme nu i se mai puneau stavile, nu se sfiau să polemizeze între dînșii cu îndrjire, nedînd înapoi de la invective, nici de la calomnii. În capitolul al VII-lea, B. citează, cu titlu de exemple, cîteva din aceste „dispute profesionale” (cum le numește), înainte de a se ocupa — în capitolul al VIII-lea — de problema mult discutată de istoricii literari dacă Iulia Domna a grupat într-adevăr în jurul ei un număr oarecare de filozofi și literați — și pe cine anume. La prima întrebare, răspunsul autorului, întemeiat pe informații oferite de Philostrat și de Cassius Dio, e afirmativ. Mai greu e de ajuns la o încheiere privind componența ceneclului, în legătură cu care nu se pot face decît presupuneri incontrobabile. Nu fără dreptate G.B. se arată sceptic față de listele pe care de aproape un veac învățații și le transmit unul altuia și în care figurează toate numele mari ale vremii. După el, „mobility, geographical and social, was one of the prime features of the Second Sophistic in history. From fame and influence in great cities of the East, like Athens, Smyrna, or Ephesus, the greater Sophists passed into the Roman civil service, often by way of prestigious professorships at Athens or Rome. *They had more to do than edify an empress...*” (p. 109).

Ultimul capitol evocă, în treacăt, figurile citorva „oameni de litere” ai timpului, filozofi, ca Dion din Prusa și Lucian, sau istorici, ca Arrian și Dion Cassius Cocceianus. Trei apendici reiau cu amănunte unele probleme abia atinse în text : personalitatea lui Secundus, „filozoful tăcut”; itinerariul călătoriei lui Polemon în tovărășia lui Hadrian (pe baza traducerii arabe a tratatului acestui autor : *Physiognomica*); în sfârșit, data morții lui Fronto, consul în 143, prieten și corespondent al lui Marcus Aurelius.

Un indice de nume proprii și o întinsă bibliografie completează interesanta lucrare, după parcurgerea căreia cititorul nu poate să nu împărtășească judecata întemeiată a autorului : „In an age which had a strong taste for the artificial brilliance of the sophists, the role which they had had for centuries in society and politics became conspicuous and stunning. The Graeco-Roman *oikouménē* permitted them to have international prestige; and as in the old days the rhetors had associated in official and unofficial relationships with the leaders of the Roman aristocracy, so now they are found in similar relationships with the monarchs of the Roman Empire. It could be argued without apology that the Second Sophistic has more importance in Roman History than it has in Greek Literature”.

D. M. Pipidi

MAURICE TESTARD : *Saint Jérôme. L'apôtre savant et pauvre du patriciat romain* (Collection d'Études anciennes, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé). Paris, Les Belles Lettres, 1969, 242 p. in 16°.

„Saint Jérôme — observă autorul, în fruntea lucrării aci semnalate — est un auteur peu familier au grand public, même cultivé. Son œuvre, difficilement accessible jusqu'à une date récente, reste méconnue. L'histoire de l'art a fait plus que ses écrits, pour populariser sa figure austère et tellement originale; la peinture et la sculpture l'ont également traité comme un personnage de légende et toujours en vertu d'une intuition très juste de l'homme, sous des traits excessifs : exténué par les jeûnes ou coiffé par les baroques du chapeau cardinalice !”

Această judecată a lui Maurice Testard, cu totul întemeiată, explică, mi se pare, și țelul și planul ultimei sale cărți : popularizarea unei figuri de seamă din istoria Bisericii apusene cu mijloace care se depărtează întrucâtva de căile bătute ale erudiției literare. În loc să închine lui Hieronym un op copios, încărcat de amănunte și de referințe, cum desigur nu i-ar fi fost greu s-o facă, învățatul belgian a preferat să-i evoce figura într-o cărțuie lipsită de aparat, dar scrisă cu un condei sprinten și străbătută de o ascuțită înțelegere a omului și a împrejurărilor în mijlocul cărora și-a realizat vocația.

Ceea ce ni se oferă, în aceste condiții, e în primul rând un portret moral al învățatului și al ascetului, cu însușirile și slăbiciunile lui, cu prietenii care i-au împodobit viața și cu inimițiile care nu i-au lipsit și care explică o atît de mare parte din opera sa scrisă. „Luarea-aminte arătată omului — se relevă cu finețe în Cuvîntul înainte — care e regula citirii umaniste, ne îngăduie să pătrundem adinc în intimitatea scriitorului. Hieronym încetează de a fi numai pitoresc : devine emoționant. Povara sa de slăbiciuni nu-l despoaie de aureolă, ci-l apropie numai de marea mulțime a oamenilor. Sfințenia nu-i stătea în fire și dobîndirea ei n-a fost pentru el lesnicioasă ; a fost nevoie, pentru a ajunge pînă la ea, de luptă și de har”.

Etapale frămîntatei cariere sînt urmărite, în cartea pe care o analizez, pînă la o vreme în ordine cronologică : după copilăria petrecută la Stridon și anii de învățătură la Roma,